

Степан Процюк

Тотем [Текст] : роман / Степан Процюк. — Брустури : Дискурсус, 2025. — 232 с.

ISBN 978-617-8326-78-4

Нестача батьківської турботи у Віктора, спрага любові у його батька, бажання відчувати потрібність у Марії та жага ділитися любов'ю у Владислави. У кожного з них своя травма й свої орієнтири чи тотеми, що керують ними, плекаючи любов або ненависть. Це роман передусім про хвору, загублену, розтерзану душу, частково кожного з нас.

Написаний на початку 2000-х, «Тотем» Степана Процюка став і знаком нової літературної епохи, і соціально-психологічним портретом травмованої нації, і справжнім проривом у новому українському письмі. Через майже чверть століття роман виходить у новій редакції, продовжуючи вражати натуралізмом тем та образів.

Усі права застережено. Жодну частину цього видання не слід відтворювати будь-яким способом без письмового дозволу видавництва.

© Степан Процюк, текст, 2003, 2024

© Дискурсус, видання, 2025

1

Переважно ми кокетуємо з коханням. Але ця брехня насправді є тугою. А крамарські забавки — реакцією на неповноту життя, звільненого від пристрасті. Наше випещування дрібненьких подряпин, які ми вперто називаємо любов'ю, є вочевидь нічим іншим, як мимовільним намаганням доторкнутися до езотеричної й недосяжної величі.

І ми граємося з коханням, як діти в класики, видаємо бажане за дійсне з маніакальною наполегливістю екстатика-шамана під час занять культовими практиками. Ми, сліпенькі й безпорадні кошенята, не підозрюємо, як одного разу під ногами може розверзнутися хлянь...

Бо майже всі підсвідомо прагнуть пристрастей, але в привабливій обгортці й з безпечним вмістом. Ми, виявляється, незрозуміло тужимо довгими нудними вечорами, забуваючи про те, що є напівпаралізовані на здатність виокремити її або його з хаосу випадкових спілкувань і мерехтливого плетива чоловічих та жіночих доль.

Ми тужимо, але нічого не відбувається. Ми таємно чекаємо, що воно ось-ось прийде, плекаючи цей моторшно-привабливий процес. Але нічого не відбувається і ми каправіємо та маразматіємо, так і не розпізнавши кольору й смаку нашої довгоочікуваної найінтимнішої таємниці.

Віктор жив з матір'ю. Вони отримали цю квартиру, коли його ще називали дитиною. Він туманно пам'ятав метушливий переїзд з робітничої малосімейки. Згадував навіть батька: нервового пристрасного курця, що керував перевезенням їхніх нехитрих надбань, жмутків і реліквій, припалюючи цигарку від цигарки.

Бо кожна сім'ю в'яже не лише спільний досвід, а й набуті речі, котрі з плином часу стають непотребом і мотлохом. Що може значити для сусіда чи перехожих засушений підсніжник, подарований колись Вікторовим батьком Вікторовій матері тоді, коли їх ще так ніхто не називав?

Що значить для інших горщик, на якому Віктор (що означає переможець) вчився какати? Ця допотопна «реліквія», зрештою, викликала щем лише в хлопцевої матері. Асоціації із синовим дитинством, власною материнською молодістю, яка є найзворушливішою на відміну від материнської зрілості чи старості, гемороїв і склерозів.

Але є ще одна химерна особливість сімейних речових реліквій: вони дарують фата-моргану вічної юності, ілюзію часової застигlosti й оманливе відчуття увічнення, адже дитячий горщик завжди нагадував Марії про те, що тоді їй було двадцять шість. Дивно, той самий засушений підсніжник, той же, лише трохи потьмянілий горщик, а зараз до неї підступними кроками наближається сорокалітній ювілей, що завжди є приводом для суму. Адже молодість залишається на тих часових позначках, коли ювілеї святкувати не прийнято.

Отже, Віктор пам'ятає батьківські цигарки, що згорали з такою потроєною швидкістю, немов ненько хотів вписати своє ім'я до відділу саморуйнівників-камікадзе

всім відомої книги, переважно безглузких, рекордів Гіннеса.

Коли переїхали, батько часто не бував удома. А якщо й бував, то дратувався він від усього: несмачного борщу, зляканого погляду сина, синіх прожилків на руках дружини. Здавалося, що його дратує саме повітря власного дому, себто відділка дев'ятиповерхового мурашника на п'ятій мурашиній зупинці. Він кричав на Віктора, що той носить некрасиву зачіску (зовнішність сина, котра є подразником для батька — прекрасний матеріал для сімейної психології), багато й жадібно їсть (коли нас бісять звуки поглинання кимось з близьких їжі, вважаймо, що ми приїхали в глухий кут), дивиться на батька неправильним поглядом (недавно Віктор десь вичитав, що, мовляв, батьківська любов до сина є лише фікцією і заплакав.)

Віктор пригадує як прокинувшись однієї ночі почув здушений материн плач і безладні промовляння: «Ну то йди до неї, не мордуй нас, бо зробиш каліку з дитини. Йди собі, йди!..» Батько шипів, вставляючи якісь зловісні репліки, мати плакала. Такі шипіння й примовляння, як істинний вінець гендерних стосунків і найголіша правда всіх, у хлопчиковому розумінні, чоловіків та жінок, тягнулися ще майже рік.

Батько (хлопчик не міг називати його інтимнішим «тато»), щоправда, ніколи не бив ні Віктора, ні матір, а для багатьох сімей це вже залізний аргумент про те, що треба жити далі. Мовляв, нема рукоприкладства, а значить, нема ніякої біди. І називались якісь імена, і розповідалося про якісь страхітливі випадки патріархальної тиранії. Кровозмішань і кровопускань, затискань дитячих пальців дверима, мученицьких стоянь годинами на

колінах, ненависті й крові. Деспотичні сімейні культи якихось слюсарів чи інженерів, наляканих і запобігливих на роботі зі всіма, окрім найближчих, на яких вилувалась огидна каламуть слабого агресивного серця.

Але Віктор добре пам'ятає цей жах коли батько повертався з роботи, цей порожньо-ненависний погляд, що може спопелити. Які казки? Які прогулянки? Іноді, щоправда, батько пробував поговорити з Віктором, але натикаючись на залякані очі звірка, котрий чекає неминучого лиха, махав рукою й зачинявся у своїй кімнаті — роботи, мовляв, багато, ніколи панькатися з цим ненормальним хлопцем («Ну то йди до неї, не мордуй нас, бо зробиш каліку з дитини. Йди собі, йди!...»). Але ця робота зводилася до ненастанного нищення цигарок: «Облиште мене, я думаю». Мати постійно плакала, пригортаючи хлопця. Віктор декілька разів бачив, як мама крадькома розглядала засушений підсніжник, і завжди її восковими щоками, які начебто не дихали, котилися мимовільні сльози. Що ж, сльози далекі від інстинкту й вносять у людське життя краплину трагічної величі.

Батько почав приходити щораз рідше, а одного разу (хлопець тямить, що за вікном бував той особливий сорт безнадійної мжички, котрий сповняє сумом навіть найоптимістичніші серця), почав пакувати в три гіпертрофовано-велетенські клунки якісь речі. Мати плакала — та що там плакала? — голосила.

— Завиваєш, як стара сучка, — кинув батько їй на прощання, намагаючись не дивитися на Віктора.

Мати кинулася йому до ніг, впала на коліна. У хлопця щось закололо в скроні, неначе хтось вгвинчував туди товстелезну шевську голку. Батько врешті метнув на нього очима, як розпеченими вугликами.

Що насправді означав той пронизливий погляд? Може, напівзотлілу й дивну любов? Спалах останнього каяття? Реактивний жаль? Байдужість під маскою прощальної істерії? Шизоїдну ненависть? А, може, той погляд не означав нічого, бо так само батько (за кілька хвилин він перестане ним бути, адже фізична участь у дітонародженні — лише дешиця вміщеного в цьому слові) поглянув би на Вікторів дитячий горщик чи на засушений підсніжник, подарований ним колись сентиментальній дівчині Марії.

Двері зачинилися. Мати з лицем потворним від страждання й жалю, упала на поламаний диван, на якому колись, хлопче, ти був зачатий. Віктор зловив себе на спонтанному відчутті неприязні до матері, що зараз виглядала такою розпатланою та негарною й так некрасиво плакала («Завиваєш, як стара сучка».)

Батько ніколи більше не переступив їхнього порогу, наче захворів на локальну втрату пам'яті де розміщено будинок, у якому жили його найрідніші (найненавистніші? найбайдужіші?) люди — дружина й син.

3

Відтоді Віктор почав забагато думати. Як це так, пішов батько, чому? Невже ніколи не згадує про нас? Мамо, а куди пішов тато?

— До іншої жінки, — одного разу відповіла мати, умить повосковівши.

— А чому? — безперестанку чомучкав хлопець.

— Бо він її любить.

— А чому не любить тебе?

— Бо... бо... я не знаю, — набирало землистості материнське обличчя.

Бо багато людей, хлопче, живуть сливе як тварини: йдуть від одної жінки до іншої, змінюють чоловіків, плачуть на похоронах, а потім ґрунтовно забувають померлих, поточених цвинтарними хробаками; говорять високі слова, водночас маючи десь мовлене.

І не рятує від сліпого гедоністичного танцю ані освіченість, ані інтелект. Осипаються рум'яна й білила виховання перед ликом основного інстинкту. І триває варварський танок на кістках облізлої безпорадної етики. «Аякже, нам завжди вистачить сили духу перенести нещастя ближніх», — саркастично медитував один із сонму великих. А потім люди-тварини забувають прив'язаності попередні й наступні. Усе тлінне й змінне, і залишається лише їдка стареча мізантропія, болячки й ненастанний жах смерті.

Мільярди особистих доль замикаються на двох датах: народження й відходу. Усе брунькується й цвіте, щоб відмирати, і немає на те ради, хоч бігай голим велелюдним приміщенням, займайся спиритизмом чи садомазо або згодовуй власну кров бродячим собачим зграям. І твій батько, хлопче, такий же як і більшість біомаси. Теж має якісь свої недолугі принципи, тупі правила й вошиві переконання, які існують лише на те щоб хоч раз на кілька років відмиватися від їхнього ортодоксального бруду. Влаштувати жорсткий гарячий душ для власних випещених переконань — далеко не найдурніше заняття.

Віктор забагато думав, удома обмаль їжі й грошей, чужі дядьки до них не приходять, бо мама порядна й чесна жінка (лише для чого вона береже свою порядність?

Для випадків клімактеричної істерії, жіночих сексуальних розладів чи для випещування мазохізму покинутої?)

А він що? Ходить до школи, почав ненавидіти не красивих сірих педагогів і педагогічок, хоча невідомо, звідки в хлопця, чиє ім'я означає переможець, зринають приступи фізіогномічного расизму. Себто неприязні до пенсіонерів із потворними поморщеними лицами, така собі геронтофобія. А також випадки ненависті до м'ясистих носів однокласників і смішної хлоп'ячої клаповухості, огиди до розповнілих, наче гора холодцю на сільському весіллі, учительок. Але найтяжче хлопцеві спостерігати за тим, коли батьки (не матері!) забирають власних чад зі школи, іноді беруть за руку, іноді сварять, але ж вони є ці батьки, їх можна помацати, навіть ущипнути. Однокласники знають, що Віктор безбаченко, але цей факт не викликає в їхніх телячих мізках жодного співчуття, лише кпини й насмішки.

А думка, Вікторе, — не льодяник-смоктунець. Думки залишають сліди, які іноді стають для людини непосильними. Ти не підозрюєш, скільки пацієнтів психіатричних могильників починали шлях до душевного інферно з важких і нав'язливих думок. Це вже потім виринули манії переслідування та всілякі там шизоїдні психози.

А спочатку були думки котрі мучили, душа була лінивою або запрограмованою на деструкцію. А безневинні начебто роздуми накопичували сердечну клоаку до тієї межі, за якою починається розпад свідомості. І що тоді усі вердикти психоескулапів про генетичну схильність чи важке дитинство, травматичну залежність або особливості характеру?

Адже ми намагаємося не думати про скописька збожеволілих, колись трагічних, а потім уже на правду віль-